

MAGYAR JAKOBINUSOK, BONAPARTISTÁK ÉS NYELVÚJÍTÓK

Kosáry Domokos, a kitűnő történész, *Napóleon és Magyarország* címmel pályája egyik legjobb tanulmányát jelentette meg a *Századok* tavalyi évfolyamában. Egy történeti tanulmányról, mégha oly kiváló is, nem igen szokás említést tenni egy irodalomtörténeti folyóiratban, már csak azért sem, mert az irodalomtörténészek — tudományszakuk történeti komponenséről nem feledkezve meg — általában elég alaposan tanulmányozzák a historiográfia legújabb termékeit. Hogy ennek ellenére most a kisebb monográfia terjedelmű cikk olvastán mégis szót kér a literatúra históriájának művelője, megfontoltan és több okból teszi.

Először azért, mert Kosáry Domokos több lényeges újdonságot mond el számára, amit a 18—19. század fordulójának irodalomtörténeti összképébe feltétlenül bele kell majd dolgoznunk; emellett, külön, egy olyan problémát is felvet, — a nyelvújítást gondolom — amit mi (irodalomtörténészek s mellettünk a nyelvészek) nem sokat bolygattunk az utóbbi évtizedekben. Pedig, mint most kétségtelenül kiderült, már korábban érdemes lett volna, Kosáry tanulmánya után meg egyenesen kötelességünkké válik, hogy foglalkozzunk vele. Megvan Kosáry tanulmányának — immár a hozzászólás harmadik okaként — a marxista irodalomtörténeten és historiográfián belül a maga tudatosan vállalt, talán tudománytörténetinek nevezhető jelentősége is, amit a szerző úgy fogalmaz meg, hogy Révai József rövid 4 lapon megírt, jól ismert vázlatát Magyarországnak a francia forradalomra adott „válaszá”-ról kutatásainak lezárása után módosítva nyújtja át

„az irodalom problémáival foglalkozóknak”, mert eredeti formájában „a realitásokra nem illik” többé.

Az eredmények kidolgozását lehetővé tevő, valóban történetíróra valló kvalitásokat, pl. azt, hogy Kosáry Domokos a cikket kiválóan írta meg és világosan építette fel, vagy az elemző módszert, ahogyan az akták szövegét és az eseményeket nem referálja, hanem értelmezi, magyarázza, az egyes kifejezésekig lehatolva interpretálja, s azt, hogy a politikai manőverek elemzése közben állandóan a társadalmi problémákat veszi figyelembe, úgy hiszem, felesleges lenne méltatni, mert a cikk önmagáért beszél. Még talán arról sem kell bővebben szólni, hogy a szerző, az összehasonlító irodalomtörténeti vizsgálatok historiográfiai megfelelőjeként, éles szemmel veszi észre a magyar törekvésekből és az egykorú lengyel viszonyokból kiemelhető párhuzamokat, számba veszi a Napóleonért lelkesedő lengyel jakobinusokat, a kis varsói állam ellentmondásait és balsikerét, melynek

„fő okát . . . abban kell felfedeznünk, hogy a haladó erők mozgósítása és a politikai harc kiélezése nélkül, autoritárius módon, úgy írt elő reformokat [a napóleoni akció], hogy épségben hagyta, sőt megvédte a feudális nemesség hatalmi pozícióját”.

Legfeljebb azt sajnálhatjuk, hogy a magyar és lengyel, tehát a közép-kelet európai viszonyok alapos mérlegelése után (vagy mellett) Kosáry nem vet egy pillantást Németországra is, amelynek — ebben az időben a kontinens nagy megkésettjének — története nem egyszer szolgáltat jó támpontokat a magunk dolgainak megértéséhez.

Nyomatékosan kell viszont felhívni a figyelmet arra a minket egészen közletről érintő összefüggésre, ami Kosáry — korábbi feltevését igazolva, historikushoz illő alapossággal — bizonyít: a magyar bonapartizmus a hazai jakobinus-mozgalom egyenes folytatása, „amely, bár igen szűk körben, az utat jelezte a jakobinusoktól a reformkor felé”. A politikában Berzeviczy Gergely a kiemelkedő alak, aki 1809 áprilisában emlékiratot fogalmazott Napóleon számára, s benne

„a magyar reformerek, »jakobinusok« felvilágosult szellemű, haladó, antifeudális reformprogramját dolgozta ki és akarta a császárral elfogadtatni, ha a várt francia győzelem bekövetkezik és belőle új politikai lehetőségek adódnak”.

Az irodalomban a jakobinus-perben elítélt Batsányi János a bonapartizmus kiemelkedő képviselője a *Der Kampf* teljes szövegének felfedezése óta, aki a franciák győzelmére és a Monarchia összeomlására számítva leghatározottabban antifeudális verseit is kiadásra szánt kötetbe kezdte gyűjteni, 1809-ben pedig — a németnyelvű röpirattal poggyászában — a Bécsből kivonuló francia csapatokkal maga is Párizsba ment. Mint Kosáry határozottan és találóan fogalmazza: új szerepre készülve „az európai politikai irodalomban, a felvilágosult eszmények, a társadalmi haladás és egyben Napóleon európai reformjai szolgálatában”.

A tárgyszerűen értékesíthető irodalomtörténeti vonatkozásokról szólva kell megemlíteni a Kosáry-tanulmány ama érdemét, hogy a lehető legnagyobb valószínűség fokán tisztázta az eddig megoldhatatlannak látszó problémát: Batsányi szerepét Napóleon proklamációjának fordítása körül. Mikor a költőt emiatt perbe fogták, „nyilvánvalóan bevallotta az elkerülhetetlen minimumot”, vagyis hogy átjavította, „csak” átjavította a készen kapott magyar szöveget, de minden mást következetesen tagadott. A beható vizsgálat most arra az egészen plauzibilis feltevésre vezet, hogy ő toldotta bele (vagy az ő javaslatára vették hozzá) az alkotmány esetleges módosítására utaló passzust és a Rákos mezején tartandó országgyűlésre felhívó bekezdést. Azért nagyon valószínű ez, mert a francia emisszáriusok Rákosról, mint a nemzet politikai önállóságának szimbólumáról semmit nem tudnak, Batsányi viszont, ha egyáltalán alkalma nyílt rá, minden bizonnyal az antifeudális reformok ügyét és a napóleoni akció sikerét igyekezett elősegíteni; emellett szól Lengyelország példája is, ahol „a jakobinusok, vagyis a politikai és társadalmi haladás hívei, siettek felajánlani szolgálataikat Napóleonnak”. Ha ezek után elővesszük a proklamációt, még annak szövegében is felfe-

dezhető (és nem csak belemagyarázható), hogy az alkotmány-módosításról szóló rész mondatszerkezetileg beszúrás, Rákos-ról pedig a kiáltvány utolsó bekezdése szól, vagyis mindkét passzus minden nehézség nélkül minősíthető nagysietve odavetett toldaléknak.

A régi jakobinusokból lett és Napóleonhoz, mint Kosáry nyomatékosan hangsúlyozza, túlságosan vérmes reményeket fűző magyar bonapartisták nagyon kevesekből álló csoportjával a nemesség azon széles rétege állt szemben, amely — akár egyetlen bíráló szó nélkül szolgálta a kormányt, akár ellenzéki szónoklatokat tartott — a proklamációra a cselekvőkészség legkisebb jelét sem adta. Nem „óvatos számításból”, nem azért, mert nem bízott Napóleon ígéreteiben, „hanem inkább rossz okokból: osztályérdekét féltve járt el így”. A kiáltvány visszhangjának vizsgálata során világosan kiderül ugyanis, hogy a nemesség 1809-ben egyáltalán nem akart komolyan megszabadulni Ausztriától, nem kívánt a francia császár által felkínált lehetőséggel élni. Kosáry találóan úgy fogalmazza a helyzetet, hogy a „hídra . . . nem azért nem lépett, mert gyengének tartotta, hanem mert nem akart a túlsó partra jutni”. Mindez — mondom — Kosáry szerint érvényes aulikusokra és ellenzékiekre egyformán, mert

„a bécsi udvar és a magyar nemesség könnyen ellentétbe került, ha a külső veszély éppen elmúlt, mint 1802-ben, majd 1807-ben. De újra összefogott, ha úgy látta, hogy a feudális status quo együttes védelmet kíván, mint 1809-ben, vagy előbb, 1805-ben.”

Ha a bonapartizmus „az utat jelezte a jakobinusoktól a reformkor felé”, a kínálkozó hidat ki sem próbáló nemesség magatartását „feudális nacionalizmus”-nak nevezi Kosáry. Olyan nacionalizmus ez, részletezi tovább, „amely még nem lépte túl a feudalizmus körét, még nem kapcsolódott a kiváltságok ellen irányuló törekvésekkel, sőt ellenkezőleg: inkább a kiváltságok védelmében volt mozgósítható”. Kialakulásának egyik feltétele

„a nemesi árutermelés, amely új orientációt nyitva lehetővé tette a nemesi-nemzeti mozgalom és a felvilágosult rendiség létrejöttét, a korábbinál magasabb szinten, bár még a feudalizmuson belül. A másik feltétel e némi tempókülönbséggel jelentkező nemesi mozgalom időbeli találkozása és viszonya a francia polgári forradalommal, és vele az új rend perspektíváival. Az első, úgy látszik, alkalmassá tette a nemességet arra, hogy újabb típusú, nemzeti aspirációk felé tekintsen. A másik viszont arra ösztökölte, hogy részben e nemzeti motívumot is védekezésre használja fel.”

A „felvilágosodás reformereit, akik közvetlenül, a rövidebb, egyenes úton indultak el a polgári átalakulás felé, nemcsak elhallgattatta, hanem el is kerülte a fejlődés másik, erősebb tendenciája”, a feudális nacionalizmus. „Ez a fővonal ugyanis még egy nagy kerülőt tett”, éppen a „feudális nacionalizmuson át, amely külön szakaszként iktatódott be a felvilágosult és liberális reform közé, a polgári átalakulást előkészítő reformkor elé. A 18–19. század fordulójának reformerei, Berzeviczy tehát, akit Kazinczy élesen támadott radikális nézetei miatt, és Batsányi, aki kiszorult az irodalom vezetői pozíciójából,

„a nemzetinek valami más, csendesebb, erőtlenebb, bár egyben talán realisabb változatát képviselték, mint a feudális nacionalizmus szakaszába lépő ellenfelei, velük egyidőben, a másik oldalon”.

Szándékosan idéztem elég hosszan e megállapításokat, mert ezeken alapulnak Kosáry Domokos nyelvújításról vallott nézetei, s később ezek vezetik ama gesztusát, is, mellyel Révai József jólismert nézeteit, módosításra nyújtja vissza „az irodalom problémáival foglalkozóknak”. A feudális nacionalizmus ugyanis lényegében nem igen más, mint a nyelv művelésére irányuló törekvés; más fontos ismerv ugyanis a cikkben nem igen fordul elő. Közelebbről erre értendő, hogy „minden »nemzeti« jellegű jelenség mindenkor és mindenben, egyszerűen és mechanisztikusan a »haladás« fogalma alá nem sorolható”, vagyis hogy pl. egy reakciós tartalmú könyv pusztán magyar nyelve miatt haladóvá még nem válik; erről állapíttatik meg továbbá, hogy

„a nyelvújítás eredménye: a korszerűsített, kiművelt nemzeti nyelv ... a polgári-nemzeti átalakulás fontos szükségletei, velejárói közé tartozott” ugyan, de maga „e folyamat önmagában és egészében még korántsem jelzi szükségképpen a polgári-nemzeti átalakulás programját, tendenciáját és szándékát”, mert „tulajdonképpen ..., bizonyos fejlettségi szintű társadalmak esetében más előkészítő folyamatokhoz hasonlóan, még a feudalizmuson belül megy végbe”.

Kosáry Domokos nézeteinek összefoglalásaképpen, mintegy képletszerűen hadd álljon itt az egyszerű logikai következtetés, amely nála a nyelvújítás megítélésében láthatólag vezető szerepet játszott. Egy 18–19. század fordulóján zajló nyelvi mozgalom nem lehetett más, mint nacionalista színezetű. A nacionalizmus doktrínáinak fogalmaival, a politika asztalánál írták azonban Napóleon kiáltványát is, egyáltalán nem roszsul:

„Magyarok! Eljött az a' szempillantás, melyben visszanyerhetitek régi függetlenségeteket. Fogadgyátok-el a békességet, melyet ajánlok; maradgyon-fenn egész épségben Országotok és szabadságotok; maradgyon-fenn Hazátoknak Constitutiója, — akár azon állapotában, a' mint eddig vala, akár pedig azon változtatásokkal, a' melyeket abban Tí magatok, tellyes tetszésetek 's kényetek szerént, az időknek mostani környüállásaihoz képest jóknak, és saját polgártársaitok' hasznára nézve talán szükségeseeknek itélni fogtok. Semmit sem kívánok Én Tí töletek: egyedül tsak azt akarom látni, hogy szabad és valósággal független Nemzetté legyetek. Az Ausztriával való egyesíttetés volt a' Tí szerentséltlenségteknek főbb oka; Ausztriáért folyt a' Tí véretek meszsze országokban; és legbetsesebb javaitok szüntelen annak örökös tartománnyai miatt vóltanak feláldozva. A' Tí Országotok tette az Ausztriai Birodalomnak legszebb részét; és még-is úgy nézték Hazátokat, mint valamelly meghódoltatott tartományt, olyan indúlatok 's mellyékes tekéntetek által igazgatatván mind eddig, mellyek Tí-reátok nézve idegen-természetűek vóltak. Vagynak még Tí-néktek nemzeti tulajdon erköltsceitek; vagyon nemzeti Nyelvetek; és ditső eredeteteknek régiségével méltán ditselkedhettek. Szerezzétek most vissza nemzeti lételeteket; légyetek újra, a' kik valaha vóltatok! Válasszatok Királyt magatoknak; olyan Királyt, a' ki Tí-érettetek országollyon, a' ki Hazátoknak kebelében Tí-közöttetek lakjék, és a' kit a' Tí polgártársaitok 's katonáitok végyenek-körül!”

A politikai nacionalizmusnak e mintaszerűen összeállított programjára, mely pedig a nyelvet is illő helyre tette, Magyarország némassággal felelt, még a nyelvi és irodalmi harcok bajnokai is hallgattak; a nemzeti nyelv mellett a nemzeti szabadság már nem kellett nekik. A jövő pozitív válaszát pontosan negyven esztendő alatt érlelte meg a történelem.

Azt hiszem, igaza van Kosáry Domokosnak, mikor azt kívánja, hogy nézetei szembesíttessenek Révai József felfogásával, mert a nyelvújítás megítélésében valóban vannak különbségek közöttük, és megállapításai nem igen egyeznek az irodalomtörténészek általános felfogásával sem, akik pedig — éppen Révai nyomán — Kazinczyt és Kölcseyt régóta nem állítják egy vonalba, és nem igen óhajtanak semmiféle feudális nacionalizmust a haladás hordozójának kijátszani. Vita persze csak „Magyarország harmadik válasza” körül foroghat, mert senki nem vonja kétségbe, hogy „a polgári haladás plebejus-forradalmi útjához a viszonyok Magyarországon még éretlenek voltak; ezen az úton csak egy maroknyi élcsapat járhatott, a nemzet széles tömegei nem”. A „haladó gondolat” Révainál Berzeviczy Gergelynek tulajdonított, második típusa már revízióra szorul. Nem igaz ugyanis, hogy a kor „gazdasági dolgokban leghaladóbb magyar gondolkodója a Habsburgokat akarta segítségül hívni a magyar feudalizmus ellen”, hiszen az a való igazság, hogy „két ízben (1790, 1809) fogalmazott Habsburg-ellenes, függetlenségi és egyben haladó politikai programot”. Révai az említett adatoknak Kölcsey-tanulmányának írásakor — külföldön és börtönben — nem járhatott utána, ténybeli tévedése tehát minden vita nélkül egyszerűen korrigálendő.

A nyelv ügyére fordítva most már a szót, mindenekelőtt azt kell kiemelni, hogy Révai és Kosáry között Kazinczy személyének megítélésében a legcsekélyebb nézetkülönbség sincsen; mi több, mindketten Berzeviczyt elítélő nyilatkozatai alapján formálták meg róla véleményüket. Révainál úgy hangzik ez, hogy Kazinczy „nemcsak a körülmények kényszere miatt fordított hátat a felvilágosodás plebejus irányzatá-

nak, ... hanem belső meggyőződésből is”. Kosáry teljes mértékben elfogadja e felfogást; a kettőjük közötti különbség ott kezdődik, ahol Kosáry Kazinczy állásfoglalását úgy fogalmazza meg, hogy mikor az író „háta fordított” a felvilágosodás radikális irányzatának, egyszersmind „azon feudális nacionalizmus oldalára állt, amelyet a nemesi többség .. képviselt”. Révai, mint tudjuk, feudális nacionalizmusról nem beszél, kiemeli viszont, hogy a nyelvújítás és az irodalmi újjászületés mozgalma ... a polgári haladás gondolatait ellenforradalmi korszakban, feudális restauráció légkörében képviselte”.

Ott folytatódik aztán az eltérés, hogy Kosáry a nyelvi mozgalmat a feudális nacionalizmus keretébe helyezi el. Minthogy pedig ezt Napóleon proklamációjának elutasítása miatt ellen-szenvesnek találja, nem minősíti valami vonzónak a nyelvi mozgalmat sem, mert

„a tulajdonképpeni nyelvújítást ... a nemesi-nemzeti mozgalom ... írói nemzedéke hajtotta végre, egy olyan ... időszakban, a XIX. század elején, midőn a mozgalom jellegét már nem annyira a felvilágosodás, mint inkább a forradalom elleni védekezés szabta meg”.

Már most Révai, aki pontosan tudta, hogy „a nyelvújítás, az irodalom ... nemcsak válasz volt a francia forradalomra, hanem egyben bizonyos elfordulás is attól a közvetlen politikai tömegcselekvéstől, amelyre a francia jakobinusok mutattak példát”, azt is vallotta egyszersmind, hogy a nyelvi és irodalmi harcok

„valóban beleestek a nemzeti fejlődés csak jóval később kiszélesülő sodrába, és hogy a nyelvújítás és irodalmi újjászületés harcaiban — ha irodalmi viták formájában is — valóban tükröződtek a polgári haladás problémái és azok az ellentétek, amelyeket a polgári haladás követelményei egy mérhetetlenül elmaradt országban kiváltottak”.

Röviden és egyszerűbben: Kosáry retardáló elemeket vesz észre a nyelvújításban, Révai szerint Magyarország számára az „egyetlen járható út” a nyelvújítás és az irodalmi újjászületés, de e körülményt „nem az erő, hanem a gyengeség, az

elmaradottság” jeleként fogja fel, jelczve az ebből származó nehézségeket is.

Nem szándéksom foglalkozni a feudális nacionalizmussal, mert úgy gondolom, hogy e fogalom használhatóságának eldöntése végülis a történészek dolga lesz; nem térek ki arra sem, hogy Révai — helyesen — az egész irodalmi mozgalom jelképeként fogja fel Kazinczyt. („A harmadik utat Kazinczy jelképezi . . .”), függetlenül az író egyéni politikai meggyőződésétől, Kosáry viszont — nem minden indulat nélkül —, Kazinczyn keresztül ítéli meg a több évtizedes folyamatot. Kosárynak azonban a perspektivikus hiba ellenére is feltétlenül hálásak lehetünk, mert Révainál nyomatékosabban hangsúlyozta, hogy a nyelvújítás a feudalizmuson belül ment végbe, és példaként arra hivatkozott, hogy a francia irodalmi nyelv kialakulása jóval megelőzte a polgári forradalmat; hálásak még azért is, hogy a Kazinczy-vezette mozgalmat a nacionalizmussal kapcsolta össze.

Mindezek az összefüggések ugyanis — akár mindenben helyt állóak, akár csak részben igazak —, az egész nyelvújítás új feldolgozására és minden más nyelvi mozgalom tényeinek feltárására bíztatnak. A magyar viszonyokat illetőleg teljesen megfelel a valóságnak, hogy a meglehetősen hosszú folyamat érdemi része, amit általában nevezünk nyelvújításnak, a feudalizmus korában ment végbe, de egyáltalán nem igaz, hogy ez kezdettől fogva a nacionalizmussal állt összefüggésben. Faludi Ferencsel pl., ki minden kétséget kizáróan nyelvújító volt, a következő a tényállás: korának feudális normái szerint gondolkozott, a leghalványabb nyomát sem lehet felfedezni benne nacionalizmusnak, még polgári mentalitásnak sem, mert az „úri” magyar nyelvet igyekezett pallérozni, ebbeli munkája azonban a legintegránsabban beletartozik a nyelvújítás processzusába. Egy emberöltővel később Rát Mátyás nem feudális, nem is nacionalista, viszont polgár, népfelvilágosító újságíró, ki új szavakat is úgy akart alkotni, hogy azokat a tanulatlan ember első hallásra megértse Tulajdonképpen feldolgozásra váró téma, hogy a nacionalizmus mikor kapcsoló-

dott bele a folyamatban levő mozgalomba irányt szabó tényezőként, és Kosáryn kívül más még csak fel sem vetette, hogy a feudális rend megléte és a nemesi vezetés milyen nyomot hagyott (vagy hagyhatott) a magyar nyelvújítás történetének nacionalista és nacionalizmus előtti szakaszán. Sajnos, idestova félszázada, hogy az utolsó érdemi cikkek megjelentek a nyelvi törekvések filozófiai összefüggéséről, elméletéről, és a felso-
rolt kérdések tisztázásának ma még csak módszertana, lehetősége sem világos.

Nagyon hálásak lehetünk Kosáry Domokosnak, hogy e kérdések felvetődhettek, de meg kell jegyeznünk, hogy Révai József időtállóban fogalmazott, mikor a polgárosodással, és nem a nacionalizmussal hozta kapcsolatba a nyelvújítást. Nemcsak Faludi és Rát Mátyás példája igazolja ezt, hanem maga Kosáry is, mikor arra utal, hogy a francia irodalmi nyelv kialakulása a 17. század első felére esik (az angolé még korábban), amikor a 18–19. századi nacionalizmusnak még csak nyoma sem volt, de mindkét irodalmi nyelv megléte kétségtelenül tényező lett a polgárság forradalmának kirobbanásában.

Azt hiszem, helyénvaló megjegyezni, éppen a francia példa után s a polgárság és az irodalmi nyelv kialakulásáról szólva, hogy a 18. századi burzsoázia forradalmi ideológiájának, a felvilágosodásnak, a maga klasszikus földjén, Franciaországban, az égvilágon semmi köze nyelvi mozgalmakhoz, mert az ezekkel foglalkozó iratokat már a 16. században megírták, és az ügy rég elintézettnek volt tekinthető. Szoros kapcsolat van viszont felvilágosodás és anyanyelvi törekvések között nálunk, ahol a „nyelvek harca” (a latin és a nemzeti nyelv, ill. a nemzeti nyelvek között) még nem dőlt el, s a felvilágosodás és a nyelvi küzdelmek — történetesen — egybeestek. Nem azért, mintha a kettő elválaszthatatlan lenne egymástól (bár mi így szoktuk meg), hanem mert elég jól körvonalazható, de részletesen ki nem fejtett okokból nálunk összetalálkoztak egymással.

Nincsen megírva ugyan az irodalmi magyarnyelvűség rész-

letes története, de annyi kétségtelen, hogy a 16. században, tehát az említett francia törekvésekkel, Du Bellay *La défense*-ának (1549) és Henri Estienne *La précellence*-ának (1579) megjelenésével nagyjából egyidőben, Sylvester János, Pesti Gábor és mások jóvoltából nálunk is elkezdődött a magyar irodalmivá emelésének meglehetősen bonyolult folyamata. A 16–17. század fordulóján, Balassi Bálint, Baranyai Decsi János, Rimay János, Szenci Molnár Albert korában már-már ott tartottunk, hogy magyar nyelvre alkalmazott poétika készül, a magyar-nyelvű irodalomnak valamiféle története lesz, az anyanyelv legalábbis egyenrangúvá válik a latinnal, amikor a „második jobbágyság”, a feudalizmus megerősödése bevágta a fejlődés útját. A magyar nyelv az egyházakba, az irodalomtörténet az egyháztörténetekbe szorult vissza, az irodalmi nyelv 200 esztendőn keresztül egyre „egységesült”, de egységessé nem vált, s a gazdasági és társadalmi erők csak a 18. század közepétől tettek lehetővé számottevő előretörést, — éppen egy időben a felvilágosodással.

Újból hangsúlyozom, hogy Révai József az időtállóbb, az újabbkori Európa történetét tekintve az egyedül helyes igazságot írta le, mikor a nyelvi mozgalmat a polgárság felemelkedésével és forradalmaival kapcsolta össze, mint Kosáry, aki viszont e mozgalomnak csak egy részletét látta, mikor azt főként, „tulajdonképpen” a nacionalizmussal kötötte egybe. Engedtessek azonban meg, hogy szerény javaslatként a nyelvi törekvések és a társadalom kapcsolatát még egyetemesebben kíséreljem meg felvázolni, mint az a sorozat, ahogyan a 16–18. században és Európában szabályosan ismétlődött.

Nem lesz éppen megszokott dolog, ha most az ókori Rómára, a Szovjetunió és a harmadik világ népeinek történetére egy lélegzettel hivatkozom, bár azt is meg kell jegyeznem, hogy külön-külön mindegyikről szó esik nálunk a jelzett vonatkozásban, csak éppen a feltehető összefüggésekről nem. Rómára hivatkozni azért nem újság, mert Tolnai Vilmos a magyar nyelvújítás történetében lapokat szentel a római íróknak, akik nyelvük „szegénysége” miatt panaszkodtak, a „görög művelt-

séggel beözönlő sok görög szó ellen” hadakoztak; név szerint említi Cicerót, kiemeli Horatiust, mint aki „már az újítás módjait is ajánlja”, és megjegyzi, hogy „a rómaiaknál a műveltség-okozta bővítés szükségén kívül már bizonyos nemzeti érzés is észlelhető”. Manapság a régi írók élénk kerülő ókori citátumait hajlandók vagyunk elvakult auktoritástisztelettel magyarázni, de ezúttal aligha tennénk helyesen, ha bagatellizálnánk, hogy a francia Du Bellay a 16. században a francia nyelvről szólva fejezetet szentel a római nyelvbővítésnek, és éppúgy citálja Cicerót, mint mondjuk egy magyar író a 18. században, mikor saját anyanyelvének problémáival bajlódik. Magyarán és röviden: a feudalizmus nyelvművelői támogatást találtak, erőt és példát merítettek a rabszolgatársadalomban leírt nyilatkozatokból, az abban lejátszódó hasonló folyamat rájuk testált tanulságaiból.

A nyelvi mozgalmak között azonban nemcsak a rabszolgatársadalomban és a feudalizmusban lehet bizonyos összefüggést felfedni, hanem ezen túl és emellett legjobb tudomásom szerint a kapitalizmus és a szocializmus viszonyai között zajló törekvések között is. Nem vagyok szakember, hát megkérdeztem barátaimat, akik megerősítették értesülésemet: a Szovjetunióban a forradalom után egész sor olyan nép kapott irodalmi nyelvet, amely korábban írással sem igen rendelkezett, s valami hasonló folyamat látszik most végbemenni Afrika és Ázsia számos országában, ahol egyes törzsek, népcsoportok csak beszédben élő idiómáját kell az utóbbi egy-két évtized óta állami és nemzeti nyelvvé fejleszteni.

Merész és felettébb elsiertet vállalkozás lenne most a rabszolgatársadalomtól a szocializmus korszakáig terjedő évezredek alatti, újból és újból megismétlődő nyelvújítások hasonló vagy azonos vonásait még csak a leghevenyészettebben is meghúzni. Nyilvánvaló ugyanis, hogy pl. a mi 18. századi nyelvújításunk, amely a felvilágosodás korában, nemesi országban és végső soron nemesi vezetés alatt folyt, részben legalább a „feudális nacionalizmus” jegyében, erősen különbözik egy mai afrikai nyelv irodalmivá emelésének processzusától.

Valószínű, azonban, hogy az időben és térben igen távoli, de mégis azonos céllal irányított folyamatok legalább néhány vonása hasonlítani fog egymáshoz.

A feudális Magyarország a 18–19. század fordulóján a polgári kultúrát igyekezett magáévá tenni és levetni a régit; az afrikai vagy ázsiai nép talán a törzsi társadalom fokáról igyekszik a kapitalizmus (vagy már a szocializmus) szintjét elérni. Mindkettő egy önmagáénál lényegesen magasabb műveltségi színvonallal találja magát szemben, melyet sajátjává tenni egyebek között nyelvében is igyekszik. Hasonlít egymáshoz a két folyamat abban is, amit Tolnai Vilmos a görög-római viszonyról szólva olyképpen fogalmazott meg, hogy az utóbbiaknál „már bizonyos nemzeti érzés is észlelhető”. Nemzet, vagy általánosabban, valamilyen közösség, készületlenül, de a fejlődésre elszántan, szembe kerülve egy övénel magasabb kultúrával, ezek lennének tehát a nyelvújítási mozgalmak modelljének legáltalánosabb vonásai.

Visszatérve most már Kosáry Domokosnak a magyar nyelv-művelés feudális voltáról vallott véleményére, a nyelvi mozgalom és a nacionalizmus összekapcsolására, s arra végül, hogy a folyamatban fejlődést késleltető mozzanatok is lát, azt hiszem, mindenekelőtt, az elhanyagolt terület újbóli át-fésülésére lenne szükség, különös tekintettel éppen arra, hogy a nyelvújítás a feudalizmuson belül ment végbe, és egyáltalán nem utasítva el a feltevést, hogy ez rányomhatta bélyegét egész lefolyására, vagy annak legalábbis tekintélyes szakaszára. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy történetének egy korszakában bizonyosan kapcsolatba került a nacionalizmussal, de nem feledhetjük, hogy a 19. századi nacionalizmus egyáltalán nem elválaszthatatlan a nyelvújítástól. Nem téveszthetjük szem elől azt sem, hogy e mozgalomban — a feudális környezet miatt — retrográd tendenciák is mutathatók talán ki (a nemesi nyelvújítás külön típus is lehet), de az egész mozgalom az 1848-as polgári forradalmat készítette elő.

Érdemes gondolnunk arra is, hogy nyelvújításunk egyike

a világtörténelem kétezer éve során lezajlott sok más, hasonló folyamatnak. Jó ideje lezárult már, s az a benyomásom, hogy a harc nagyobb és kisebb hősei végső soron derekasan megállták a helyüket. Feladatunk velük szemben nem az elítélés, hanem a kritikai vizsgálat és a megértés. A kutatási feladat úgy szólna, hogy munkásságukat, sikereiket vagy időnkénti melléfogásaikat próbáljuk egyetemes történeti mértékkel mérni le; úgy, hogy talán még a fejlődésben elmaradott országok ma hasonló gondokkal küzdő írói is tanuljanak belőle. A megértés azért lenne szükséges, hogy belássuk: adva volt nálunk egy nemzedék, amely korának nem éppen kedvező, de valószínűleg elég tipikus körülményei között egy világtörténelmi feladatot jól oldott meg. Akár a nagyvilág, akár a magunk dolgai felé hajlik egyéni szimpátiánk, akár rugalmasan és dialektikusan, helyesen tudjuk szemlélni e két tényező játékait, a nyelvújítás és nyelvújítóink mindenképpen megérdemlik elismerésünket; még akkor is, ha az utóbbi évtizedekben elég keveset gondoltunk rájuk.

TARNAI ANDOR